

Berki Tímea

Háziipar az 1885-ös országos kiállításon.

Moldován Gergely és a torockói szoba

Moldován Gergely tíz évig, 1876 és 1886 között volt Torda-Aranyos vármegye királyi tanfelügyelője. Ennek az évtizednek a végén került sor arra az országos kiállításra, amelyen az ő indítványára berendeztek egy torockói szobát is. A csángó szoba mellett a torockói olyan régiók és kultúrák országos reprezentációját jelentette, amelyek nagy hírértékkel bírtak, és egzotikumként jelenítődtek meg a helyi és az országos sajtóban. Jelen tanulmány sajtó- és iskolatörténeti források alapján azt vizsgálja, hogy az országos kiállítás és a népoktatás kontextusában milyen szerepet és értelmezéseket nyer az anyagi kultúra és a háziipar, miközben Moldován oktatásszervezői munkásságára is kitér.

A parasztság anyagi kultúrája iránti érdeklődés az 1840-es évektől élénkül meg, és egybevág az irodalomtörténetből is jól ismert jelenséggel, a népiességgel. Ez a jelenség azonban maga után vonta egyfelől a népszerűség, másfelől az epigonizmus, dilettantizmus kérdéskörét is a specializálódó, esztétikai szempontú irodalomfogalom kialakulása révén. Ennek az intenzív érdeklődésnek lett következménye a népi kultúra funkcióváltása, amelyre a divat kérdését vizsgálva például Fejős Zoltán is kitér. A Bach-korszakban a népművészet kuriózumnak számított akkor, amikor egyre nagyobb népszerűsége tett szert a magyar jellegű viselet (Fejős 1991), a népművészet, amely a divat által beépült a magyar nemzeti kultúra szimbólumrendszerébe. Az irodalomtörténeti kutatások is hasonló jelenséget dokumentálnak egy-egy etnikum kapcsán. Például a cifraszűr viselése és a palóc kultúra használata az 1850-es évek legelején Lisznyai Kálmán írói stratégiáinak sikerét jelentették, vagy a magyaros öltözet viselete az 1859-es Kazinczy-emlékünnepek alkalmával (Szilágyi 2001, Fábri 1997) egyszerre volt identifikációs gesztus és az együvé tartozás jele. Mindkét példa kap-

csán a (közösségi) reprezentáció a népszerűség és divat kérdésével kerül összefüggésbe.

E reprezentáció talán egyik legfontosabb alkalma a korszakban az 1885-ös Budapesti Országos Általános Kiállítás, amely elsősorban a népi anyagi kultúra tárgyait, a hazai termékeket mutatta be a hazai közönségnek. A kiállítás előkészítése országos szintű adatgyűjtést eredményezett. A dokumentálás a megismertetés szándékával történt, mivel ez hiányként fogalmazódott meg a kiállítás szervezőiben. Olyan hiányként, amely a hazai gazdasági fejlődésben vált kitapinthatóvá, hiszen országos szinten ismeretlennek tűntek a magyarországi háziipari termékek, helyüket pedig a külföldről behozott árucikkek pótolták. Bár 1885-ben a kiállítással kapcsolatos diskurzus előrevetíti azt a szóhasználatot, érvelést, amely a századfordulón egyre inkább nemzetlegitimációs szereppel bír, mégis az esemény gazdasági szempontú jelentőségét hangsúlyozza: „[E]z üdvriadással [sic!] kezdi uj életét az uj Magyarország, mely a kiállítás megnyitásával elérte nagykorúságát a közgazdasági téren. Felmagasztaló érzés ez. Mert idáig leverőleg hathatott mindig a nemzetre az a tudat, hogy a közgazdasági téren el vagyunk maradva a világtól. Legalább ezt hirdették mindenfelé rólunk, s ha kereskedelmi statisztikánkat nézzük, ezt kellene hinnünk még ma is. Amaz adatok arra mutatnak, hogy ipari szükségleteink legnagyobb részét a külföld szállítja, s elviszi érte cserébe nyersterményeinket, földünk termő erejét. A kiállításban egy összképbe foglalva, magunk előtt látjuk az ország egész productivitasát. E kép élő bizonyága annak, hogy ha tényleg nem termeljük is mindazt, a mire egy kulturnemzetnek szüksége van, de a képesség megvan nemzetünkben e termelésre. S az akadályok, melyek e tekintetben előttünk állanak, nem legyőzhetetlenek” (sz. n. 1885a: 1).

A kiállítás a nemzet versenyképességét, gazdasági erejét volt hivatott erősíteni tehát a külföldtől való függéssel szemben, és erről az idelátogató nemzetközi vendégek is meggyőződhetnek: „Élő bizonyága tehát a kiállítás annak is, hogy szakítanunk kell a multtal, szakítanunk kell azzal a kiskorú állapottal, hogy más nemzetek által ruháztassuk magunkat, más nemzetek által rendeztessük be háztartásunkat. A magyarnak csak akarnia kell komolyan és nem lesz szüksége a külföldi iparcikkek tömeges behozatalára. S hogy ezt most már akarja is, bizonyoság rá a kiállítás” (sz. n. 1885a: 1). A kiállítás látogatói között az ipari egyesületek tagjait és a

vidéki érdeklődőket is számontartották, tehát szakmai hozadéka is volt. Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy a májusi megnyitőünnepség forgatókönyve 11 év múlva, a millenniumi megemlékezések és az ezredéves kiállítás alkalmával köszön majd vissza.¹ Ennek rendjén fontos utalnunk arra a történelmi vitára, amely a honfoglalás évfordulójának időpontjával kapcsolatosan zajlott a 19. század utolsó harmadában: a millenniumi ünnepekre készülődve már az 1880-as években felmerült az ünneplés időpontjának kérdése, azonban az ország felkészületlen állapota miatt törvényhatározatokkal 1896-ra tolták azt, és 1885-ben csak általános országos nemzeti kiállítás megtartására vállalkoztak (Kővári 1897), ezzel azonban mintát és helyszíneket is szolgáltatottak az ezredéves kiállítás számára.

A háziipart bemutató csarnok az egyik legsikeresebbként értékelt, ez a siker pedig a millenniumi néprajzi falu kialakításának ötletét és sikerét is szavatolta. A háziipari részleg a kiállítás önálló egységét képezte, ahol a termékeket, azaz a használati tárgyakat nem egyszerű tárgyként, hanem funkcionalitásukban kívánták bemutatni mozgatható bábukkal, megkomponált jelenetek, élőképszerű történetek segítségével. E törekvés a kontextualizált bemutatásmód igényével egy időben kiszakította környezetükből és muzealizált kiállítási tárgyként tárta a látogatók elé az értékesnek és reprezentatívnak vélt háziipari termékeket.

A magyar néprajztudomány a háziipart a parasztság anyagi kultúrája előállítási lehetőségeként határozta meg. Az ekként létrehozott tárgyak házimunkaként nem minősültek árunak, előállításuk termelésnek, hanem elsősorban helyi fogyasztók számára készültek, és csere tárgyát képezték. A nyáron mezőgazdasággal foglalkozó parasztság téli időszakban készítette el a számára szükséges használati tárgyakat. Az önellátó társadalomban megjelenő háziiparosok a nagyobb ügyességgel rendelkező specialistáktól különültek el abban az értelemben, hogy ez utóbbiak már termelésre is gyártottak, piacokon, vásárokon kínálták árujukat (Szolnoky 1979). A helyi paraszti közösségben lokális értékkel bíró hasz-

¹ A Kalotaszeg (1892), Torda, Aranyosvidék és Torockó (1893), majd a Balaton-mellék magyar népét (1902) bemutató első néprajzi tájmonográfiák szerzője, Jankó János valószínűleg a millenniumi kiállítás néprajzi faluját az azt megelőző, átfogó gyűjtőtevékenységére alapozva. A néprajzi faluban Torockó bemutatását saját monográfiája és a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán található berendezési tárgyak segítségével végzi el.

nálati tárgyak előállítását a kereslet–kínálat elve határozta meg, és „a háziipar a Kárpát-medence egyes vidékein a természeti adottságoktól vagy a táj használatának változásától függően, a falvak sokaságának biztosított megélhetést” (Sárkány–Szilágyi szerk. 2000). Ez a használat és tárgyi kultúra értelmeződik át a kiállítás alkalmával.

Kovács Gyula a 19. század végének háziiparát elsőként tekintette át szisztematikusan (Kovács 1898). Tizenegy iparágat különített el, melyek közül a faipar, a szövés-fonás és a bádogsmunka volt a legelterjedtebb Magyarországon, a legtöbb munkást pedig a zsendelykészítés foglalkoztatta. A vasipar kapcsán hiányzóként említette Torockót, pedig a torockóiak egykor nemcsak Erdély, hanem az Alföld vasműveseinek, kereskedőinek is egyik legfontosabb szállítói voltak (Kovács 1898: 376).

A *Közgazdasági Értesítő*ben dr. Herich Károly horvát miniszteri tanácsos részletes tájékoztatást és leírást közölt a kiállításról (Herich 1885), és annak etnográfiai jellegét hangsúlyozta. Többek között ez az írás is segíthet rekonstruálni a háziipari csarnok látványosságait, és azt is, hogy kik, milyen minőségben vállaltak szerepet mindebben. Az egyes miliók berendezésére felkért tekintélyek között erdélyrészi iparos felügyelőt, erdőfelügyelőt, rajztanárt, kamarai titkárt, közgazdasági előadót, iskolaigazgatót és tanfelügyelőt egyaránt találunk, ellenben közülük csupán két személy nő: Bartóky Lászlóné, illetve Gyarmathy Zsigáné a korabeli névhasználatnak megfelelően férjeik neve után azonosítandó. A kiállításban vállalt szerepükkel később foglalkozom.

A fentiek által berendezett 15 szoba² tette a legszebb pavilonná ezt a részleget, ahol különleges háziipari készítményeket mutattak be. Ezek közül a csángó és a torockói szoba számított leginkább kuriózumnak. Herich hiányzóként tartotta számon az Alföldet, amelyet ekkorra már a nemzeti tér táji reprezentációjaként értelmeztek, főként Petőfi költészete nyomán (Albert 1997, 2004, 2009), akárcsak a hortobágyi pásztorélet, a szegedi vagy a balatoni halászelet bemutatását. Ennek ellenére kiemelte a kiállítás reprezentativitását, változatos esztétikai és technikai eredetiségét. Hozzáteszük, hogy ez a hiány csak a magyarországi háziipart

² A torockói szoba a következő szobák, berendezések társaságában volt látható a kiállításon: erdélyi hétfalusi csángó-magyar, székely, al-dunai csángó, kalotaszegi, bolgár, békéscsabai, Hunyad megyei román, gömöri, szepesi, erdélyi szász, Borsod megyei, tót, szerb, rutén.

ismerő, abban jártas és tájékozott Herich számára fogalmazódott meg hiányként, és valószínű, hogy az átlagos vagy a külföldi látogató nem számolt vele. Az értékítéletek rendjén Herich a szerb és székely háziipar fejlettségét, a szász eleganciáját emelte ki. Áttekintésében felvetette a bécsi gyárkonkurencia kérdését, vagyis azt, hogy az ipari szintű gyártás lehetetlenítette el például a szepességiek lenből készült termékeit. Ezzel Herich az iparosodás és háziipar szemléletbeli különbségére, a hazai és külföldi gyártás ellentétére, negatívként érzékelt egymásra hatására világított rá. A leírások rendjén a Hunyad megyei román szoba kollázs-szerűségét említette abban az értelemben, hogy az az őraljaboldogfalvi, Sztrigy-völgyi, szászvárosi vidéket vásári kavalkádként mutatta be, nem emelte ki közülük a reprezentatívát, hanem egy nagyobb táj sokszínűségét szemléltette. A kiállítás rutének, szerbek és Oravicza-környéki románok berendezéseit is felvonultatta. A nők szerepére térve, tudjuk, hogy Bartóky Lászlóné, a békéscsabai szolgabíró felesége állította össze a tótok szobáját magyaros stílusban, ráadásul egy, a korban szimbolikus jelentéssel bíró tárgyat is beemelt, Munkácsy Mihály inaskorában festett ládáját. Gyarmathy Zsigánénak pedig a kalotaszegi szobát köszönhették.

Ha visszatekintünk erre az etnikai és etnográfiai sokszínűségre, akkor egyértelművé válik számunkra, hogy a reprezentatív népi kézimunkák és a házi szükségletre készített kéziipari termékek, valamint az azokat értelmező, kontextualizáló enteriőrök, berendezések és bábukkal megjelenített történetek az országos kiállítás keretei között ugyanazt a narratívát reprezentálták, amelyet Rudolf főhercegnek, a kiállítás fővédnökének az irodalmi vállalkozása, az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből* (Jókai főszerk. 1886–1901). A háziipari pavilonban egymás közelében berendezett szobák és életképek a magyarországi nemzetiségek sokféleségét és békés egymás mellett élését is szimbolizálták. Erre csodálkozhattak rá a kiállítás hazai és külföldi látogatói, és ekként vált a kiállítás az önmegismerés eszközévé, az etnikumok fölötti nemzeti és/vagy birodalmi azonosságtudat kifejezőjévé, amelyet a királyi család jelenléte és pavilonja még hangsúlyosabbá tett. A kiállítás tehát az ország háziiparáról nyújtott látóképet, keresztmetszetet. Reprezentatív jellegű és a gazdasági fejlődési képesség bizonyítéka volt, bár közvetve a hagyományok és a tömegtermelés problematikáját, a népi kultúra és iparosodás kapcsolatát is tematizálta.

A háziipari kiállítás apropóján érdemes említést tenni az 1881-ben megrendezett Országos Nőiipari Kiállításról, amelyről a *Katholikus Hetilap* tudósít. Talán ez némiképp magyarázatot is ad a nők országos kiállítás-szervezésben tapasztalható alulreprezentáltságára. Az említett folyóirat „Emér” álnevű cikkírója, azaz Czobor Béla, a női szereplehetőségek részletezésével indított, és ezeket a házi tűzhely és családi szentély kötelékében képzelte el. Érvelésében a nemzet egészséges léte a házi szükségletek fedezésére irányuló női munkálkodáson múlik, amely ősi, hivatásszerű feladat, hiszen „mi nőknek és nem férfiaknak akarjuk a magyar hölgyeket látni munkakörükben, foglalkozásukban” (Emér 1881). A pap, régész, egyetemi tanár Czobor számára problematikusnak mutatkozott a női emancipáció, hiszen a külföld negatív hatását, szerencsétlen következményű tendenciájaként értelmezte és nehezményezte a nők nyilvános állásokban való foglalkoztatását, amely oktatást, szakképzést, azaz férfias irányba való értelmi kiképzést jelentett volna. Az elsősorban női tevékenységként értelmezett háziipart Czobor így az emancipatórikus törekvések visszaszorítása miatt tartotta fontosnak, és szembeállította a nők oktatást követelő profeszszionális szereplehetőségeivel. Természetesen nem tekinthetünk el a cikk elsődleges megjelenési kontextusától, amely konzervatívabb, felekezeti álláspontot képviselt, és amely így feszültségbe került éppen a női reprezentáció egyik lehetőségével, az országos szintű kiállítással, amely az ún. nőiparra hívta fel a figyelmet.

A nők és a háziipar kapcsolatának kérdése egyértelműen maga után vontatta tehát az oktatás, oktathatóság kérdését. Kiss József *Nők a tanítói pályán* című írásából idézek: „1864-ben a Magyarbirodalom [sic!] területén 621 tanítónő volt, beleszámítva természetesen a szerzetesnővéreket és talán a kézimunka-tanítónőket is. Azt hisszük, hogy ez a szám megfelelhet az akkori tanítónői létszámnak és az osztrák adatokban a kedvező eltérés inkább csak az iskolák és az iskolába járó tanulók számában van. [...] A tanítói pálya, a múlt század közepétől, majdnem minden országban általánosan megnyílt a nők előtt” (Kiss 1929). Ismeretes az is, hogy a nép-oktatási törvény nem írta elő a női kézimunka és rajz kötelező oktatását, bár találunk erre ellenpéldát: a pancsovai Magyar Királyi Állami Leányiskolában már az 1877-es tanévben külön munkaterem és eszköztár állt a kézimunka és női háziipar oktatására (Martin 1878). Az 1905. évi tanterv emelte ki a kézügyesség fejlesztésének szerepét, kötelezővé téve fiúk és lányok számára a kézimunka oktatását. A tantárgy témaköreikhez tartó

zott az agyagmintázás, a papír- és kartonmunkák, a famunkák, illetve leányoknál a női kézimunka és a háztartási ismeretek; ezek célja pedig a munka megszerettetése volt.³ Az 1880-as évektől felsőbb körökben és női ipari iskolákban gyakorlattá vált a népművészet, motívumok és rajz tanítása is – azaz a háziipar tekintetében is professzionalizációs folyamatról beszélhetünk.⁴ Ebbe a folyamatba illeszkedik az országos kiállítás nyomán körvonalazódó igény is, miszerint szükségessé válik egy háziipari múzeum létrehozása.

Az 1876 és 1886 közötti időszakban Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelőjeként működő Moldován Gergely éppen annak a népoktatási törvénynek a végrehajtója volt, amely a nők oktatását is lehetővé tette. A törvény államilag felügyelt iskolák hálózatának megvalósítását írta elő, és az általános népnevelést tartotta nagyon fontosnak. A tordaszentászlói iskola történetét kutató Boldizsár-Zeyk Imre írja, hogy „a népoktatási törvény megszavazása után a falusi eklézsiák, de inkább a hívek igyekeztek magukról »lerázni« az iskolafenntartás költségeit, és az államra próbálták áthárítani. De csakhamar tapasztalniuk kell, hogy az állam késlekedve és csak részben vállalja az iskolák államosításával járó kiadásokat, s a fejlesztés gondját a községekre bízta. Ezért alakulnak át az egyházi iskolák előbb községivé, s csak később államivá. Az 1868. évi népoktatási törvényt Torda-Aranyos vármegyében szinte tízévi késéssel alkalmazzák, az iskolaépítést pedig, ahol csak lehet, elodázzák, vagy a községre bízják, s késlekednek az óvodák felállításával is. Mindezek ellenére a tanítás tartama megnő, az oktatás-nevelés tartalma és minősége lényegesen javul. [...] Ez idő tájt indul meg nagyobb méretekben az iskolán kívüli népnevelés, a falusi közművelődési egyesületek megszervezése és működésük folyamatossá válása” (Boldizsár-Zeyk 1982: 134–135). Az állami iskolák tehát a felekezeti iskolahálózatra épültek rá, és ennek egyik – Moldován számára is sikeres – története a tordai polgári iskola ügye, amely a helyi unitárius egyházi iskolát „államosította” (Orbán 1889). A tordaszentlászlói és torockói iskolák hasonló sikertörténetek voltak. Mellékesen jegyezzük meg, hogy a havasi román ifjak figyelemmel kísérték Moldován oktatásszervező munkáját és magyar nyelvű nyi-

³ http://www.kjf.hu/nevelestortenet/index.php?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=29&rid=1&id=94. Letöltve: 2022. szeptember 28.

⁴ Lásd például Szőcsné Gazda Enikő erre vonatkozó kutatásait (Szőcsné Gazda 2017).

latkozatait, amelyeket például a tordai *Haladás*ban közölt, abban a lapban, amelynek szellemi profilját ő maga határozta meg (Keszeg V. 2011). A *Gazeta Transilvaniei*ben reflektáltak minderre, azzal érvelve, hogy a románságnak 1850-ig tilos volt iskolát nyitni, ráadásul jobbágysorban éltek, szegénységben. Ugyanitt hozzátézik, hogy az iskolázottság olyan vágyakat indítana el bennük, amely a nép ellen munkálna, hiszen az a despotizmus és a germanizáció áldozataivá válna, és jobb, ha természeti állapotában marad (sz. n. 1877). Ez a sajtóbeli szóváltás az oktatásszervezés visszasságait, a nemzetiségek közötti társadalmi-felekezeti egyenlőtlenséget adatolja.

A tordai kulturális és egyleti életbe tevékenyen, jótékonykodásai által is bekapcsolódó Moldován – tanfelügyelői munkássága révén – jó helyismerettel és személyes kapcsolathálóval rendelkezett a vármegyében, amit részben (oktatás)politikai pozíciójának is köszönhetett. Ez tartalmazta fel őt arra, hogy a torockói szoba berendezésével foglalkozzon.

Torockó az 1840-es évektől vált ismertté, elsősorban a romok, műemlékek, később a táj, majd a torockói ember felfedezése által. Jókai Mór (Jókai 1970) és Orbán Balázs Torockó-elbeszélése (Orbán 1868) tette egyre népszerűbbé. Legutóbb Keszeg Anna vizsgálta „a holdbéli völgyet”, azt a kultúrtájat, amelynek jelentésképzeteihez, legitimációjához és (ön) reprezentációjához a szabadság-mítosz, a közösség zártsága, a természeti környezet, a néprajzi értékek, a műemlékek, illetve a felekezetiesség, jelesül az unitarizmus és az annak köszönhető alfabetizáció kritériumai egyaránt hozzátartoznak (Keszeg A. 2015).

Egy, az országos kiállítást beharangozó cikkben a *Pesti Hírlap* azt írta, hogy „a már eddig elfogadott népviseletek termeihez, legújabbán két érdekes szoba és csoportozat járul, az egyik a torockói, melyet Moldován Gergely torda-aranyosmegyei tanfelügyelő kezdeményezésére Torockó város saját költségén maga állít fel s a másik egy hétfalusi csángó szoba, melyet Nagy Gyula brassói kir[ályi]. erdőfelügyelő állít egybe” (sz. n. 1884: 7). Eszerint utólagosan került be a két erdélyrészi szoba, amelyet később kuriózumként említenek, vagyis az ott megjelenített háziipari termékek és berendezések ismeretlennek tűntek az ismerősebbek között. Innen tudjuk meg azt is, hogy a tanfelügyelő kezdeményezte a torockói szoba berendezését, nem a kiállítás szervezői. Hasonlóképp járt el akkor is, amikor Rudolf trónörökös vállalkozásához etnográfusként és a vidék ismerőjeként, azaz legitim elbeszélőjeként Jókainál levélben ajánlotta

magát, sikeresen.⁵ Az sem mellékes, hogy Torockó saját költségén állította fel a szobát, azaz anyagi áldozatot hozott saját értékeinek országos szintű felmutatása, háziipara kiállítása és népszerűsítése érdekében.

Torockó kapcsán a tudósítások kiemelik népesedése történetét, az Ausztriából és Stájerországból bevándorolt, illetve elmagyarosodott bányászokat (Sz.n. 1885b). A *Vasárnapi Újság*ban is az „idegen fajok” gyors elmagyarosodásának példaként említették Torockót, amelynek csak építkezése és bútorzata utal német származására. Díszes ünnepi népviseletüket luxusként értelmezi a cikk írója, hozzátéve, hogy az több száz forintba kerül, ráadásul a férfigallérokat rókaprém ékesíti (sz. n. 1885c). Mindaz, ami a fővárosból nézve luxust jelentett, a Torockóra látogató turisták számára is látnivalónak számított a századfordulón. Papp Domo-kos turistakalauza a következőképpen fogalmaz: „Torockónak legérdeke-sebb látnivalója, a gyönyörű népviselet legértékesebben megismerhető vásár- és ünnepnapokon, amikor a nép a templomba sereglük. Már most a kiránduló Tordáról 3 órai kocsikázás után reggel 9 órakor Torockóra érkezve azt számítja, hogy a Székelykő megmászására szükséges ujjabb 3 óra alatt a nép nemcsak bemegy a templomba, hanem haza is széled onnan és így a népviselet csoportos, tehát igazán festői képeznek a látása lehetlenné válik. Ezért aztán a legtöbben a székelykői kirándulásról lemondanak” (Papp 1909: 54–55).

Herich Károly, a már idézett áttekintésében, annyival egészíti ki a hírlapi tudósításokat a berendezés aprólékos leírásakor, hogy a sarokba helyezett padka említésekor szóba hozza az ott pihenő bibliát és imádsá-gos könyveket. A biblia a hétfalusi csángók szobájában, imádsá-gos köny-vek pedig a torockói szobán kívül a békéscsabai szoba almáriumában is feltűntek. Szimbolikus jelentéssel bírtak ezek a tárgyak és megjeleníté-sük a háziipar és népi tárgykultúra kontextusában, akárcsak a szobákat díszítő szenteket vagy történelmi alakokat (pl. a szász szobában Luthert vagy Melanchton) ábrázoló képek. Annak bizonyítékai, hogy az ún. magaskultúra és népi környezet nem választható el egyértelműen, hogy az önellátó társadalom, a parasztság tárgyai között az értelmiségi réteg tárgyai is megtalálhatók voltak, főként a felekezeti elköteleződésnek és azonosságtudatnak köszönhetően. Az alapvetően orálisnak képelt népi

⁵ *Moldován Gergely Jókai Mór*hoz. Kézirat [Lelőhelye: OSZK Kt. Fond V/392.].

kultúra igényt tartott az írásbeliség tárgykulturájára, még akkor is, ha az csupán dekorációs tárgyként volt jelen az otthonokban vagy e kiállítás keretében.

A tárlat kontextusából még két dolgot emelek ki Moldován Gergely kapcsán. Az egyik az, hogy a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara Moldován Gergely királyi tanfelügyelőnek a torockói szoba berendezése körül tanúsított „kiváló ügybuzgóságért” díjat adott át (Sigmond–Gámán 1886) egy Tordán megrendezett ünnepség keretében (sz. n. 1886). A másik pedig egy „m. g.” szignójú cikk, amely a *Budapesti Hírlap*ban jelent meg *Torockó* címmel (m.g. 1885). Egyértelmű, hogy Moldován Gergely e tárcsa szerzője. Írásában Torockót sajtóságos és egyedi helyként, közösségként mutatja fel. Teszi ezt azért, mert „szobája ott van a háziipari csarnokban, a kalotaszegi szoba mellett, s a míg ez utóbbival a világ minden újsága foglalkozott, addig amazzal alig” (m.g. 1885: 2). Érvelése szembeállítja a kalotaszegi szobával a torockóit, kiemelve a visszhangtalanság, a sajtónyilvánosság kérdését, mintegy versengő pozícióból szólva: román környezetben maradt magyarok a torockóiak, megőrizve nyelvük, erkölcsük, ruházatuk – állítja Moldován, és érvként Torockó város tragikus történelmét mutatja be, amely a szabadságért, az elveszett nemesi jog elismeréséért folyó harcok sorozatából állt 1848-ig. Ez a képzet Keszeg Anna részletesen adatolt munkájában is az egyik elsődleges, máig meghatározó jelentésköre a torockói identitásnak (Keszeg A. 2015). A torockóiak másik sajátossága Moldován szerint a magyarság és az unitarizmus, de a lányok szépsége is páratlan, öltözetük, a házi berendezés szintén egyedi, azaz „minden meglepő, ami itt van” (m.g. 1885: 3). Nem marad el Moldován Torockót felmutató eszköztárából a természeti környezet sajátosságának kiemelése sem, mint ahogy a közösség méltatása sem: „szerepet visz kulturális tekintetben. Nagyszerű községi iskolájában, a havas román ifjúsága növekedik. Itt mindenki olvas és ír, értelmes, munkás és szorgalmas mindenki [sic!]. Vajha vasiparának újabb lendületet adnának; akkor Torockó még szebb és még nagyobb volna.” – zárja írását (m.g. 1885: 3). A magasfokú alfabetizáció is Torockó páratlan sajátossága tehát, s amit Moldován külön is kiemel, az a román fiatalok iskoláztatása. Ez a város vonzáskörzetének volt köszönhető, ráadásul a felekezeti iskola községi átszervezése nem a nemzetiségi szempont értelmében történt, hanem nemzetiségek fölötti gesztus volt és homogenizáló abban az értelemben, hogy magyar oktatási intézmények születtek a népnevelés égisze alatt, a

népiskolai törvény értelmében, amely tartalmazott ugyan a magyarországi nemzetiségek jogaira vonatkozó cikkelyeket is, de azok gyakorlatba ültetése váratott magára.

E tárcza tehát az országos kiállításon berendezett kalotaszegi szoba népszerűsége, széleskörű nyilvánossága apropóján íródott 1885 augusztusában. Bő három hónap telt el a kiállítás megnyitása után, amikor Moldován a sajtóban érvelt a kezdeményezésére létrehozott szoba által reprezentált közösség egységére, sajátossága mellett. Nem találtam hasonló cikket a csángó vagy egyéb erdélyrészi szoba kapcsán, így Moldován tárcáját állásfoglalásnak tekintem. Olyan állásfoglalásnak, amely versengő pozícióból szólt. Miért volt fontos kiemelni Torockó különlegességét? Mihez képest kapott kevesebb figyelmet a torockói szoba az országos kiállításon?

A kalotaszegi szoba berendezője Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka volt, az a másik nő, aki a kiállítás szervezésében szerepet vállalhatott a békecsabai szolgabíró felesége, Bartóky Lászlóné mellett. A kalotaszegi asszony a magyarossága miatt válhatott sikeresebbé, amint Török Zsuzsa legújabb kutatásaiból is körvonalazódni látszik (Török 2016). Írói pályája korábban indult, mint a népi kultúra iránti érdeklődése. A régiót tematikailag, nyelvileg próbálta meg írásai tárgyává emelni, és ennek köszönhette írói sikerét, nem művei esztétikai értékének. Az 1880-as évek végén kapcsolták össze írói munkásságát másik kultúrmissziós tevékenységével, a kalotaszegi népművészet népszerűsítésével (Török 2016: 432). Ő volt tehát az országos kiállítás kalotaszegi szobájának berendezője. Ami különlegessé és egyedivé tette az általa elképzelt szobabelsőt, az az élőképet alkotó bábukban is keresendő. Nem mintha más szobák esetében nem lettek volna egyediek a háziipari tárgyakat kontextualizáló megjelenített történetek, ám a kalotaszegi szobában gyermek is szerepelt a kitalált jelenetben. Másfelől maga a szoba berendezője is részt vett a kiállítás megnyitón, folyamatosan jelen volt a szoba környezetében, interjúkat adott, beszélgetett a látogatókkal, magyarázott stb. Természetesen, a kiállítást követően, megnövekedett a figyelem Kalotaszeg iránt, maga is folytatta a népművészet népszerűsítő munkáját. Nem melléleg főúri és császári-királyi érdeklődésnek is örvendhettek a kalotaszegi háziipar darabjai, az általuk képviselt magyaros stílus. Ehhez képest Torockó megítélése máig komplexebb és sokrétűbb jelentésképzetek alapján történik.

Ez a kalotaszegi magyarosság tehát egyetlen régióhoz kötött identitásként körvonalazódott a 19. század végére, a Gyarmathy Zsigáné által népszerűsített varrottasok pedig külföldi nemzetképviselési pozíciót szereztek. Ennek nyomán indult be a hagyományok tömegtermelése. Ez a piac azonban új technikák és új termékek megjelenését vonta maga után. A famunkák terén új tanműhely és játékgár nyílt Kalotaszegen, amely a karcolva díszítés technikáját vezette be, atipikusan. Fejős Zoltán a külső beavatkozás problematikájaként értelmezi ezt a folyamatot: „az adatok azt mutatják, hogy a paraszti tárgyak divatja kezdetben a még paraszti használatban lévő tárgyak megszerzésére vonatkozott. Ezt követően természetesen felvetődik a hasonló darabok, tárgyak készítésének, új-rakészíttetésének, majd ezek mennyiségi növelésének problémája. A piac bővülése, a megrendelő elvárásai egyre inkább az eredeti formáktól, a saját használatú tárgyaktól való elfordulást, a »kereskedelmi stílus« kialakulását eredményezték” (Fejős 1991: 150). Szintén Fejős kutatásai vizsgálják arra, hogy Kalotaszeg reprezentativitását az 1910-es évekre Mezőkövesd és a millenniumi kiállítással népszerűvé váló „matyódivat” veszélyezteti mint versengő kulturális sajátosság. Napjainkban pedig annak a vitának lehetünk tanúi, amely a kalotaszegi népi varrottasok kérdéséről érinti: számos középkori templom felújításakor a falkutatásoknak köszönhetően előkerült értékes freskók szorítják ki a templombelsőket több mint száz éve díszítő, meghatározó és egyedivé tévő varrottasokat.⁶ A freskók 21. századi mércével mért művészettörténeti értéke vetekszik a 19. századi varrottasok népművészeti értékével, amelyet a református közösség hozott létre az újonnan felfedezett – katolikus, de a közösség középkori múltját adató – értékek ellenében.

Látható tehát, hogy a Moldován Gergely által berendezett torockói szoba kuriózumként maradt meg a kollektív emlékezetben, Torockó pedig a maga természeti, történelmi, népi, felekezeti sajátosságaiban lett az érdeklődés, a látványosság és a turizmus kitüntetett célpontja, és ezt a pozíciót máig is őrzi. Kalotaszeg pedig a nőiség, a családképzet erőteljesebb megjelenítése révén vált sikertörténetté. A női háziipar pedig ezáltal bizonyította legitimitását és reprezentativitását az azt tőle elvitatókkal szemben. Az országos kiállítás a hazai ipar és háziipar fejlődésének volt

⁶ <http://szabadsag.ro/-/evszazados-hagyomany-szakadhat-meg-kalotaszeg-unios-penzbol-megujulo-templomaiban>. Letöltve: 2022. október 1.

felmutatója, és nem csak a millenniumi kiállításban tetőzött, hanem mozgalmat is generált, múzeumok, háziipari iskolák, a nők háziipari foglalkoztatása köszönheti létrejöttét ennek. Az egyenrangúság látszatát keltő háziipari csarnok egymás mellé helyezte tehát különböző régiók, népcsoportok, nemzetiségek tárgykultúráját az önazonosság, szingularitás, egyediség és reprezentativitás jegyében; ugyanakkor az anyagi kultúra (ünnepi) funkcióváltásának bizonyítékaként működött. Otthonosság-érzetet keltett a külföldről importált termékekkel szemben, a közösségi (ön)reprezentáció és a magyarországi, tágabban pedig a birodalmi identifikáció szerencsés lehetőségeként és alkalmaként szolgált. Ebbe a diskurzusba megfelelően illeszkedett Moldován Gergely nemzetkonceptiója és néprajzi érdeklődése, hiszen az a torockói szoba, amelyet berendezett, egy elmagyarosodó közösség példája, ahol a nyelvi, felekezeti és etnikai homogenizáció tökéletesen működött az évszázadok során, és ezt szolgáltatta az általa létrehozott községi iskola is, az oktatás, amely nemzetiségfölötti elképzelésként tette lehetővé a nem magyar fiatalok iskoláztatását, alfabetizációját is. Ő ebben látta az igazi küldetését, ahogy erről számos munkájában vélekedik.

Az országos kiállítás vizsgálata azt a kérdést is felveti, hogy e homogenizáló, általános reprezentációs törekvés miként differenciálódik a regionalitás és lokalitás perspektívájából, hiszen a 15 szoba a maga specifikuma szerint került berendezésre. A népi kultúra illetően felfedezése, az etnográfiai érdeklődés hivatássá válása új mozgalmakat indított el, mint például a múzeumalapító törekvések, a népművészet vagy az újnépesség, amelyek éppen az osztrák–magyar birodalom sajátos stílusirányzatának, a szecessziónak a kitermeléséhez is jelentősen hozzájárultak. A kiállítás szempontjából legsikeresebb szoba és berendezés, a kalotaszegi pedig a 19. század végének női pályáira és szereplehetőségeire irányította a figyelmet, arra, miként válhatott Gyarmathy Zsigáné a magyarok nagyszonyává.

Szakirodalom

Albert Réka

1997 *Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére.* MTA Politikai Tudományok Intézete–Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

2004 „Te a magyarnak képe vagy nagy rónaságunk!”, avagy a nemzeti tér táji reprezentációja. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.): *Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére.* L'Harmattan, Budapest, 81–95.

2009 Kísérlet egy esszencialista nemzeti képzet antropológiai megközelítésére. *Korall X.* (37) 26–40.

Boldizsár-Zeyk Imre

1982 A 375 éves tordaszentlászlói iskola. *Korunk XLI.* (2) 132–147.

Emér [Czobor Béla]

1881 Háziipar vagy nőemancipatio. *Katholikus Hetilap XXXVII.* (36) 1–2.

Fábri Anna

1997 „Sohasem volt ily compact egyetértés” – A Kazinczy-ünnep – 1859. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): *Kegyelet és irodalom (Kultusztörténeti tanulmányok).* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 181–188.

Fejős Zoltán

1991 Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény.* (Magyarságkutatás Könyvtára, 7.) Magyarságkutató Intézet, Budapest, 143–158.

Herich Károly

1885 A házi-ipar a budapesti országos kiállításon. *Közgazdasági Értesítő IV.* (21) 751–758.

Jókai Mór

1970 *Egy az Isten.* Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jókai Mór (főszerk.)

1886–1901 *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen I–XXI.* Magyar Királyi Államnyomda, Budapest.

Keszeg Anna

2015 *A holdbéli völgy képzete.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

2011 *A történetmondás antropológiája.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Kiss József

1929 *Nők a tanítói pályán.* Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Budapest.

Kovács Gyula

1898 *A magyar háziipar törzskönyve.* In: Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye 8.* Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 311–380.

Kővári László

1897 *A millennium lefolyásának története és a millenáris emlékkötés-sok.* Athenaeum R.-Társulat, Budapest.

Martin Imre

1878 *A pancsovai m. kir. állami leányiskola első értesítője.* Wittigschlager Károly nyomdája, Pancsova.

m.g. [Moldován Gergely]

1885 Torockó. *Budapesti Hírlap* V. (220) 1–3.

Orbán Balázs

1868 *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s néprajzi szempontból.* Ráth Mór bizománya, Pesth.

1889 Torda nevelésügye, az unitárius gymnasium, a felekezetek elemi iskolái, kiseddóvók, katonai iskola, állami intézetek, Kolozs-alagúti iskola. In: *Uő: Torda város és környéke.* Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 250–261.

Papp Domokos

1909 *Torda és környéke. Turistakalauz.* Fodor Domokos könyvnyomdája, Torda.

Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.)

2000 *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sigmond Dezső – Gámán Zsigmond

1886 *A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1883–1885.* Kereskedelmi és Iparkamara, Kolozsvár.

(szerző nélkül)

1877 *Despre scolele romanesci.* *Gazeta Transilvaniei* XL. (92) 1–2.

1884 *A mi kiállításunk.* *Pesti Hírlap* VI. (317) 6.

- 1885a Hazánk ünnepe. *Magyar Polgár* XIX. (103) 1.
- 1885b Erdélyrészi parasztszobák az orsz. kiállításon. *Magyar Polgár* XIX. (103) 1.
- 1885c A torockói szoba a háziiparcsarnokban. *Vasárnapi Újság* XXXII. (40) 646.
- 1886 Tordai közdolgok. *Magyar Polgár* XX. (131) 2.
- Szilágyi Márton
- 2001 *Liszniai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Szolnoky Lajos
- 1979 Háziipar. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szócsné Gazda Enikő
- 2017 Egy nőipariskola és hatása a kézimunka-kultúra átalakulására. Esettanulmány. In: Tóth-Bartos András (főszerk.): *Acta Siculica 2016–2017. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 447–468.
- Török Zsuzsa
- 2016 A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. *Irodalomtörténet* XCVII. (4) 431–454.

Archivális forrás

OSZK Kt. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár
Fond V/392.

Industria casnică la expoziția națională din 1885. Gergely Moldován și casa din Rimetea

Gergely Moldován timp de zece ani, între 1876 și 1886 a fost inspectorul regal al comitatului Turda-Arieș. În ultimii ani ai acestei perioade a avut loc acea expoziție națională, unde – la inițiativa sa – a fost amenajat și interiorul unei case din Rimetea. Acel interior, alături de casa ceangăilor, reprezintă regiuni și culturi care sunt mai puțin cunoscute și sunt percepute de presa locală și națională din Ungaria ca fiind exotice. Studiul se orientează asupra reprezentării industriei casnice și a culturii populare în contextul expoziției, ocupându-se și de activitatea de organizare a

sistemului de învățământ a lui Moldován. Abordarea problematicii educației fetelor și relația acestei educații cu lucrul manual, cu aplicarea legii educației din 1868, studiarea acestor relații la nivel local oferă noi perspective interpretării activității lui Moldován, care pot îmbogăți cercetarea carierei sale de etnograf.

Cottage Industry at the National Exhibition from 1885. Gergely Moldován and the Rimetea Room

Gergely Moldován was the royal school-inspector of the Turda-Arieș County for ten years, between 1876 and 1886. In the last years of this decade a national exhibition took place, where – on his initiative – there was also installed the interior of a Rimetea house. This interior, along with the Csángó room, is a national representation of regions and cultures that have a high news value and are presented as something exotic in the local and national press. The presentation analyzes the representation of cottage industry and popular culture in the context of this exhibition, dealing also with Moldován's work as an education organizer. Studying the connections at the local level between the 1868 Public Schools Act and its application, the issue of girls' education, as well as the teaching of handicrafts, offers insights into Moldován's work that can enrich the research of his ethnographic interests.